

Г.Қ. Шуланбекова

ДІН ТУРАЛЫ ЗАҢ – КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ НОРМАНЫҢ НАҚТЫ КӨРІНІСІ

«Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңы біздің қоғам үшін маңызы орасан зор. Ол азаматтық қоғамды қалыптастыруды ілгері жылжытуда айтарлықтай ықпал ете алады. Сондықтан қандай да бір зайырлы мемлекет дінге қатысты өзінің ұлттық заңнамасын түпкілікті айқындап алуға міндетті. 1992 жылы тәуелсіздік алғаннан кейінгі аз уақыттың ішінде осындай заңның қабылдану себебі де сол. Өйткені, ол өз саласында қоғамды түрлі қыспақтардан қорғауға әсер етті. Демек, ол дер кезінде қабылданған құжат болып шықты. Бірақ уақыт өзгермей, алдыға жаңа талаптар қоймай тұра алмайды. Бұл – өмір заңы. Сондықтан осыдан 19 жыл бұрын қабылданған құжатты қайта қарап, толықтыру бұл табиғи нәрсе. Қазір еліміздегі заңнамалық базамыз 350-дің үстіндегі ұлттық заңдардан тұрады. Соның көбін жетілдіріп, қандай да болсын өркениетті мемлекеттің заңнамалық нормаларына жақындатуда. Осылардың ішінде Дін туралы заңды да жетілдіретін кез жеткен. Бірақ ол түрлі себептермен кешеуілдеп қалды. Соны пайдаланған түрлі, дәстүрлі емес діндердің ағымдары, олардың ішінде қоғам дамуына, ұлттық қауіпсіздігімізге, адамдардың денсаулығына кері әсер ететін секталар елімізде көбейіп, көңіл алаңдатарлық жағдайға жеткен сияқты деп айтуға болады. 1992 жылы мәселен, бізде барлығы 300-ге жуық діни бірлестіктер болса, бүгінгі күні олардың саны 4551 болған. Солардың кейбірі қолданыстағы заңның әлсіз тұсын пайдаланып, елдің ішінде іріткі салуға әрекет ете бастады. Әсіресе, тіркелу мәселесінің барынша солқылдақтығы, сырттан келетін миссионерлерге шектеулердің болмауы, олардың әкеліп, таратып жатқан діни әдебиеттерінің мазмұнына ешкімнің назар аудармауы, міне, осының бәрі діни бағыттағы ахуалдың барынша күрделенуіне жол берді. Тіпті, дін істерімен айналысатын өкілетті органның да түрлі министрліктерге беріліп келуі бұл істерді реттеуде тұрақты мүмкіншілік тудырмады. Осылардың бәрі, сайып келгенде, жоғарыда айтқан кемшіліктерді туғызды. Тіпті түрлі ағымдарға ерудің әсерінен бір ауылдағы екі көшенің, бір отбасындағы ері мен әйелінің, ата-анасы мен баласының арасы ашылып, кикілжіңге баруына жол берілді. Міне, осының бәрі қажетті заңның кешеуілдеп қалғандығының салдары еді [1].

Халықсыз билік болмайды, ал – дінсіз халық болмайды. Халықтың тұтастығы мен діннің тұтастығы және мемлекеттің тұтастығы арасында тікелей тәуелді байланыс бар. Қазақстан президенті Н. Назарбаев қазанның 13-і күні «Діни қызмет және діни ұйымдар туралы» заңға қол қойды.

Заңнан қоғамның күтіп отырған басты-басты мәселелері бар екені анық. Олар: біздің қалыптасқан діни наным-сенімімізге, ата-бабадан қалыптасқан дәстүрімізге, отбасылық ынтымағымызға кедергі келтіріп, түрлі жолдарға итермелейтін зиянды діни ағымдарға тыйым сала ма деген үміт.

Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы, сондай-ақ АҚШ бұл заң азаматтардың діни құқығын бұзатынын және Қазақстанның халықаралық міндеттемелеріне сай келмейтінін мәлімдеп, сын айтқан еді.

Қазақстан Республикасы Ата Заңында көрсетілгендей зайырлы мемлекет болғандықтан, тәуелсіздіктен кейінгі жылдары мемлекет органдарының діни ұйымдардың жұмыстарына бақылау функциясынан тыс тікелей араласпағаны белгілі. АҚШ мемлекет басқармасының «Демократия, адам құқықтары және еңбек бюросы» жариялаған «Қазақстан – халықаралық діни бостандық есебі» (2002 ж.) де осыны растайды.

2004, 2005, 2007 жылдары «Діни сенім бостандығы және бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасы Заңына толықтырулар енгізілді. Депутат ретінде бір байқағаным, діндер мәселесінде Қазақстан, басқа да тәуелсіздік алған жас мемлекеттердің заңнамасы мен еуропалық стандарттардың үйлесе бермейтіндігі. Қазақтар сияқты отарланған ұлттар үшін дәстүрлі құндылықтарды, ұлт мәдениетін, дәстүрлі дінін қолдау өте маңызды. Еуропа мемлекеттерінің де бүгін христиандық құндылықтарға зор мән беретіндігін айттық. Ал Қазақстанға келгенде еуропалықтар, әсіресе Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының өкілдері, оларды қолдайтын елдегі кейбір заңгерлер діндердің хұқы бірдей деген желеумен елдің қалауымен есептеспей, дәстүрлі діндерді емес, еуропалықтардың қолдайтын, болмаса тіпті Еуропадан қуылған діни ағымдарды Қазақстанға тықпалайды. Біздің қоғам бүгін бұған ерекше алаңдауда [2].

Елімізде негізінен басты екі дін бар десек болады. Олар – ислам және христиандық. Ислам дінін ұстанушылар халық санының шамамен 67-70 пайызын құрайтын 24 этникалық топ. Республика халқының 58 пайызы қазақтар және оларға қоса ұйғыр, татар, өзбек, түрік, курд, дүнген, шешен, әзірбайжан, башқұрт, ингуш, балқар қатарлы бауырлас халықтар түгелдей ислам дінін және оның ішіндегі сүнни (суннит) жолын ұстанады. Тек, әзірбайжан және курд халықтарының бір бөлігі мен шағын ирандық топ қана шиға (шиит) жолын ұстанады. Бүгінге дейін көп білінбейтін шиғалар, әсіресе, IV Кәрім Ага Ханның (1936) елімізге жасаған сапарлары және «Халықаралық тау университетінің» Қазақстан бөлімшесінің ашылуы арқасында соңғы жылдары елімізде үгіт-насихаттарын күшейте түсуде. 2004 жылдың басындағы деректерге қарағанда елімізде 1648 мұсылман діни бірлестігі 1534 мешіт жұмыс істейді. Осы арада ислам дінінің Қазақстанның негізгі діни екенін және халқымыздың тарихында үйлестіруші, ұйымдастырушы һәм біріктіруші күш ретінде ең маңызды орын алғанын атап айтуымыз керек... [3].

Заң қабылданып болған соң да, көпшілік арасында Заңның 3-ші бабы туралы пікірталастар болды. Онда мемлекет және діни рәсімдерді атқару мәселелері қарастырылған. Соның ішінде Қазақстан Республикасында ресми түрде тіркелген діни ұйымдар өздерінің мінәжат орындарын, ғибадатханаларын салуға, өздеріне қажетті әдеби құралдарын пайдалануға мүмкіндіктері бар деп, ал оған мемлекет тарапынан немесе басқа да заңды тұлғалар немесе адамдар тарапынан кедергі келтіруге жол берілмейтіндігі айтылған. Ал екінші тармақшасында діни бірлестіктер мен Қазақстан Республикасы азаматтары, шетелдік азаматтығы бар және азаматтығы жоқ адамдар дінге көзқарасына қарамастан заң алдында бірдей жауапты деп жазылған. Бұл біздің Конституциямыздың талабына сәйкес келетін норма. Осы нормалар сұрақтар тудырып, кейбір депутаттар мемлекет діни мінәжат орындарын салуға араласуы керек деген секілді ойлар айтты. Бірақ Ата Заң талабына қайшы келетіндіктен ондай пікірлер қабылданбады.

Сонымен бірге 7-баптың нормаларына байланысты да көптеген сұрақтар туындады. Онда қандай жерлерде құлшылық етуге тыйым салынбайтыны жазылған. Діни жоралар мен рәсімдер ғибадат үйлерінде және оған бөлінген аумақта, құлшылық ету орындарында, діни бірлестіктер мекемелерінде, зираттарда, жақын тұратын адамдардың құқықтарына кедергі жасамайтын болса тұрғын үйлерде, асханалар мен мейрамханаларда, қонақүйлерде жасалынады делінген. Сондай-ақ ауруханаларда, мүгедектер үйі мен қарттар үйінде, түрмелерде және түрмеге дейінгі оқшаулағыштарда отырған адамдар қажет десе ресми тіркелген діни бірлестік өкілдерін шақыруға құқы бар. Ал мемлекеттік мекемелерде, құқық және сот орындарында, әскери құрылымдарда, адамның денсаулығын қорғау мен қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етумен айналысатын органдарда, зайырлы оқу орындарында құдайға құлшылық ету, миссионерлік қызметтерді атқару, діни жораларды жасауға тыйым салынады делінген.

Ал «Тренды и прогнозы» ЖШС сарапшысы Тимур Козырев, бұл заңның жақсы жақтары өте көп деп ойлайды. Санамалап айтсақ, бұл заң мемлекетке әрекет бостандығын беріп отыр. Қазіргі заңда «бір діннің немесе бір діни ұйымның өзге діндерден артықшылығы болмайды» деп көрсетілген. Жаңа жобада бұл жұмсағырақ айтылған. Қазіргі заңда «мемлекет діни ұйымдарды қаржыландырмайды» делінген. Жаңа заң жобасында мұны алып тастаған. Бұл – дұрыс нәрсе. Мемлекеттің байлаулы қолын шешіп беріп отыр. Ең бастысы – түрлі секталардың, әсіресе экстремистік ұйымдардың әрекетіне шектеу қою керек. Бұл – өте маңызды жайт. Жалпы алғанда, жаңа заң жобасы бұрынғысына қарағанда, әбден екшеліп, таразыға салынып, жақсы жасалған. Дінтанушылық сараптама туралы бөлек бабы бар. Құзыретті органдар туралы егжей-тегжейлі жазылған.

«Аспект М» әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулер орталығының президенті, Мұхит Асанбаев, бұл заң еліміздегі дін бостандығының аясын едәуір тарылтады. Оның экстремизмге, терроризмге тікелей қатысы жоқ. Бірақ қарапайым мұсылмандардың тіршілігінде көп қиындықтар тудырады. Заң қабылданса, намаз оқитын адамдар мемлекеттік органдарда жұмыс істемейтін болар, сірә. Өйткені, бұл салада өзін-өзі көрсете алмайды. Құқықтары шектеулі. Мұсылманның атрибутикасына – намаз оқуға, тақия, мәсі киюге де тыйым салынады. Психикалық тұрғыдан олар қолайсыздық сезініп, дін ұстанатынын жасыра бастайды. «Астыртын» әрекетке көшеді. Барлық зиянды әрекеттер осы «астыртын» дүниелерден шығады. Сондықтан, мен бұл жерде оңтайлы өзгерістерді көріп отырған жоқпын. Керісінше, бұл қоғамда антагонизмді тудырады.

Қоғамда мұсылмандыққа қарсы айтылған алып-қашпа әңгімелер орыстілді БАҚ арқылы көп тарады. Дінге қатысы жоқ, сарапшылар исламға қарсы үгіт-насихат жүргізді. Осының кесірінен жағымсыз қоғамдық пікір қалыптасты. Бұл заңның шығуына Ақтөбеде болған оқиға ғана емес, осы жайт та түрткі болды. Шынтуайтына келгенде, Қазақстанда исламизация атымен жоқ. Оның

мәнін түсінбейді біздегілер. Исламизация дегеніміз – рамазан айында барлық мейрамханалар мен асханалар жабылуы, исламдық бағыттағы саяси партиялардың заңды түрде жұмыс істеуі, тек қана халал индустрия таралып, шошқаның еті сатылмауы, сабақта мектептен бастап жоғары оқу орындарында исламға қатысты пән оқытылып, емтихан тапсыруы, кейбір араб елдердегідей конституцияда шариағат туралы баптардың болуы, тағысын тағылар. Елімізде мұсылмандарға қатыссыз секталар көп. Жалған христиандық, аккульті-мистикалық секталар, сатанистер бар. Неге осыларға қарсы күреспейміз? Иегова куәгерлері Батыстың бірқатар елдерінде секта ретінде қабылданған. Алайда ханафи мәзхабын неге тыямыз? Пәлсапашы, қасиетті дәрежеге көтерілген ақсақалдарды қазақ сопы дейтін. Қазіргі суфистік ағымдар басқа. Уахабшылар мен салафиттердің жөні бөлек. Оларда басқа мәзхаб ұстанады. Ханбали мәзхабы кейбір елдерде бар. Намаз оқығанда бізден өзгереді оқиды, Құранды басқаша тәпсірлейді... – дейді.

Негізі «Ешбір дін мемлекеттік және міндетті дін ретінде белгіленбеуі тиіс, сонымен бірге, заңның преамбуласында Қазақстан халқының мәдениетінің дамуы мен рухани өмірінде ханафи бағытындағы исламның және православтық христиандықтың тарихи рөлін танитынын, халықтың рухани мұрасымен үйлесетін басқа да діндерді құрметтейтіні атап айтылған [4].

Ал миссионерлік жұмыспен Қазақстан азаматтары, шетелдік азаматтар және азаматтығы жоқ адамдар айналыса алады. Бұл – Ата Заңымыздың нормасына сәйкес келеді. Мұнда көпконфессиялы мемлекет болғандықтан ешкімнің діни сеніміне шек қойылмайды. Ал жаңа заң жобасы бойынша миссионердің әрекет ететін аймағы, сондай-ақ қандай уағыз айтып жүргені жөнінде оның өзіне ғана емес, тіркелген діни бірлестігіне де жауапкершілік жүктеледі. Заң жобасындағы жаңадан енгізілген талаптардың тағы бірі – миссионер жыл сайын өзінің әрекеті туралы Дін істері жөніндегі агенттіктің аймақтағы мамандарына есеп беріп отырады.

Соңғы жылдары Қазақстанда да «Деструктивті діни ағымдардан жапа шеккендерге көмек орталығы» құрылды. Оның деректері бойынша Қазақстанда мыңнан астам «деструктивтік», былайша айтқанда елге іріткі салатын секталар бар. Осы секталардан жапа шеккендерге Ассоциацияға біріккен 18 орталықтан көмек көрсетіледі [5]. Секта әрекетіне тап болған адамдар отбасының қайғысына айналып, олар көмекке мұқтаж болып отыр. Сондықтан қазіргі заң зиянды ағымдардың жұмысына өркениетті жолмен тосқауыл қоя алатын тетік енгізе алды. Ол – діни бірлестіктер мен миссионерлердің қайта тіркелуін талап етіп, реттейтін норманың енгізілуі. Жалпы заңда діни бірлестіктер 3 санатқа бөлінеді – жергілікті, аймақтық және республикалық. Жергілікті және аймақтық діни бірлестіктер облыстардағы әділет департаменті басқармасында, ал республикалық деңгейдегі бірлестіктер Әділет министрлігінде тіркеуден өтеді. Заң жобасында тіркеуден өту үшін діни бірлестікте қанша мүше болуы керектігі айқындалып және олардың бәрі кәмілет жасына толған Қазақстан азаматы болуы керек деген шарт енгізілген. Екіншіден, тіркелу үшін діни бірлестіктің жарғысы, тіркелуді күн тәртібіне қойып өткізген жиналыстарының хаттамасы, діни бірлестікке еруге ынта білдірген адамның сол жиналысқа тікелей өзінің қатысқандығы, үшіншіден ынталы болған адамдардың толық тізімі тапсырылады. Жарғының өзіне қандай талаптар қойылатындығы жөнінде заң жобасында арнайы бап бар. Онда міндетті түрде Қазақстан азаматтарының барлық құқықтарын, соның ішінде демалу құқығын бұзып мезгілсіз уақытта діни уағыз айтып мазаламауын талап еткен және тағы басқа нормалар қарастырылған. Сонымен бірге олардың алдағы жүргізетін жұмыстарына қандай әдеби және басқа құралдарды пайдаланатыны жөнінде мәлімет беріледі, ал бұлар тіркелу барысында мамандардың қатысуымен діни сараптамадан өтіп, зиянды немесе зиянды емес сипаттары анықталады [6].

Жалпы, «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңда мемлекет дін мен діни бірлестіктерден бөлінгені туралы конституциялық норма нақты жазылған. Бір де бір дін мемлекеттік немесе міндетті деп белгіленбейді. Осылайша, мемлекеттің зайырлылығы атап көрсетілгені қоғамдық және мемлекеттік институттардың бірігуіне жол бермейді.

1. Рамазан Сәрпеков. Жұма, 23 Қыркүйек, 2011 Дін және заң. // ИС ПАРАГРАФ.

2. Мемлекет және дін. 22 Қыркүйек 2011 Амангелді Айталы. Ақтөбе газеті.

3. Мұртаза Бұлұтай, Қазақстандағы дін және мемлекет қатынастары, «Дала мен Қала» газеті, №5, 04.02.2005 ж.

4. Лама Шариф. 18 қазан «Дін туралы заң діни ұйымдардың құқығын бұзбайды» «Қазақстан жаңалықтары» агенттігі. // ИС ПАРАГРАФ.

5. «Дін және құқық». - Алматы, 2010. - 42 бет.

6. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңы. 11 -қазан 2011 ж. // ИС ПАРАГРАФ.

In this article author considers problems of the competence of the authorized bodies, missionary work settlement, an order of creation and registration of religious association, ordering of their functioning and aspects of the bill and work on interaction of the state and the religious organization in a complex.

В статье автор рассматривает проблемы компетенции уполномоченных органов, урегулирование вопросов миссионерства, порядок создания и регистрация религиозных объединений, упорядочивая их функционирования, а также аспекты законопроекта и работы по взаимодействию государства и религиозных организаций в комплексе.

К.А. Уметов

СУВЕРЕНИТЕТ ТЕРРИТОРИИ КАК ПРИЗНАК ГОСУДАРСТВА

Компетенция государства в отношении его территории определяется, прежде всего, понятиями суверенитета и юрисдикции.

Суверенитет является не только исторической категорией, но и характеризует юридическую природу осуществляющегося государственного властвования, является тем необходимым критерием, который дает возможность отличить государство от других публично-правовых союзов, отграничить сферу властвования каждого государства как субъекта суверенной власти в пределах своей территории от сферы власти других государств.

Идея суверенитета, присутствовавшая уже в ранних теологических трактовках государства, специфически трансформируется в их современных вариантах. Так, в Конституции Исламской Республики Иран закреплено, что абсолютная власть над миром и человеком принадлежит Богу, который дал человеку власть над своей общественной жизнью, и никто не может отобрать у человека это Божественное право, не может поставить его на службу интересам какого-то человека или группы людей. Народ осуществляет это право, данное Богом, так, как это указано в Конституции [1].

Так, в Декларации о государственном суверенитете Кыргызской Республики (1990 г.) было заявлено: “Съезд народных депутатов... торжественно провозглашает государственный суверенитет Кыргызской Советской Социалистической Республики на всей ее территории...”, “Территория Кыргызской ССР не может быть изменена без волеизъявления народа, выраженного путем референдума” [2].

Теоретические споры вокруг проблемы суверенитета давно уже стали ключевым инструментом политического противоборства.

Суверенитет нации выражается в первую очередь в возможностях ее свободного политического самоопределения, в правах нации на занимаемую ею испокон веков исторически сложившуюся территорию, ее природные и ископаемые ресурсы, также в верховенстве ее законодательства и избранной ею государственной власти, в национальном гражданстве”. Таким образом, мы видим не только отождествление нации с этносом, отрицание по умолчанию суверенитета народа, но и растворение государственного суверенитета в том же суверенитете нации. Некий не поддающийся определению “суверенитет” личности выдвигается при этом лишь декоративным прикрытием этно-национальных притязаний. А какова же при этом роль государства?

Своего рода ответ на этот вопрос содержится в “Тюремных тетрадах” итальянского историка А. Грамши [3]. В начале 30-х г. XX в. он писал: “Поскольку государство есть упорядоченное общество, оно суверенно”, вплоть до того, что оно не может иметь юридических границ (для него не могут служить границей субъективные нормы публичного права, ибо они могут быть изменены государством во имя новых социальных потребностей).

Многие современные юристы вводят понятие “суверенитет” в качестве одного из сущностных при определении самого понятия “государство”. Например, по мнению Н.А. Ушакова, “государство — особая организация по управлению делами существующего на определенной территории человеческого общества, обладающая специфическим свойством суверенитета”.

Н.А. Ушаков дает следующее определение государственной территории: “Государственная территория — это земное пространство, находящееся под суверенитетом данного государства. Соответственно, негосударственная территория — земное пространство, не находящееся под суверенитетом какого-либо государства” [4].

Сам суверенитет, по мнению некоторых отечественных правоведов, может быть только неограниченным. Так, по утверждению Д.Л. Златопольского, “государственный суверенитет вообще не может быть ограничен потому, что... он представляет собой определенное свойство государства, в силу которого оно является независимым и самостоятельным как внутри, так и вне пределов своих границ” [5].